



Czas w kulturze rosyjskiej Время в русской культуре

pod redakcją
Andrzeja Dudka

Czas w kulturze rosyjskiej
Время в русской культуре



Seria Antropologia Kultury Rosyjskiej
pod red. Andrzeja Dudka

Dotychczas ukazały się:

Rosyjskie dzieciństwo. Русское детство, pod redakcją Katarzyny Dudy i Andrzeja Dudka, Kraków 2015

Katarzyna Anna Duda, *Szkice o prozie rosyjskiej XXI wieku. Ulicka, Szyszkina, Pilewin, Minajew, Sienczyn, Kuricyn, Starobiniec...*, Kraków 2017

Czas w kulturze rosyjskiej

Время в русской культуре

pod redakcją
Andrzeja Dudka



Kraków 2019

© Copyright by individual authors, 2019

Recenzenci:

prof. dr hab. Tereza Obolevich (SBDNP)

prof. dr hab. Anna Woźniak

prof. dr hab. Joachim Diec

prof. dr hab. Zbigniew Greń

Redakcja

Helena Piecuch, Magdalena Romanowska

Koncepcja okładki

Marta Dudek

Opracowanie graficzne

Paweł Sepielak

ISBN 978-83-8138-138-3

DOI <https://doi.org/10.12797/9788381381383>

Publikacja dofinansowana przez Wydział Studiów Międzynarodowych i Politycznych
Uniwersytetu Jagiellońskiego

KSIĘGARNIA AKADEMICKA

ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków

tel./faks: 12 431 27 43, 12 421 13 87

e-mail: akademicka@akademicka.pl

Księgarnia internetowa: www.akademicka.pl

Spis treści. Содержание

Andrzej Dudek , Czas w kulturze rosyjskiej. Uwagi wstępne.....	9
---	---

CZAS W JĘZYKU. JĘZYK W CZASIE ВРЕМЯ В ЯЗЫКЕ. ЯЗЫК ВО ВРЕМЕНИ

Ewa Komorowska , Frazeologizmy z wykładnikiem <i>время</i> w języku rosyjskim.....	23
Алла Лихачева , Фактор времени в современном российском городском номинативном дизайне.....	41

SAKRALNE I MITOLOGICZNE RYTMY CZASU САКРАЛЬНЫЕ И МИФОЛОГИЧЕСКИЕ РИТМЫ ВРЕМЕНИ

Елена Левкиевская , Время земное и время мифологическое в русских мифологических нарративах.....	55
Hanna Kowalska-Stus , Пространственное восприятие времени в кругу византийской культуры.....	65
Józef Kuffel , Aspekty temporalne w <i>Żywocie św. Kiryła Biełozierskiego</i>	77
Anna Kościółek , Пост в жизни и творчестве Андрея Муравьева	89
Наталья Мариевская , Историческое и сакральное время в структуре современного российского фильма. Звягинцев – Сокуров – Балабанов	101
Małgorzata Abassy , Człowiek w czasie i czas w człowieku. Fenomen czasu w ujęciu Jewdokiji Marczenko – „Radasteja”	115

KONCEPTUALIZACJE CZASU W ROSYJSKIEJ MYŚLI TEOLOGICZNEJ I FILOZOFICZNEJ ОСМЫСЛЕНИЕ ВРЕМЕНИ В РУССКОЙ БОГОСЛОВСКОЙ И ФИЛОСОФСКОЙ МЫСЛИ

Dymitr Romanowski , Александр Шмеман. <i>Sub specie aeternitatis</i>	133
Виктор Троицкий , Энантиодромия как обобщенная форма времени в русской культуре Серебряного века.....	149

Оксана Седых , Миг и вечность как антиномия: П.А. Флоренский и культура Серебряного века.....	157
Елена Тахо-Годи , Проблема времени в художественной прозе А.Ф. Лосева	171
Leszek Augustyn , Kultura transcendencji: czas egzystencjalny w ujęciu Mikołaja Bierdiajewa	181
Marta Lechowska , Маскарад как бегство от самого себя. Рассуждения Федора Степуна о человеке, времени и вечности	195
Roman Mnich , Проблема времени в философском литературоведении Дмитрия Чижевского	203

KULTUROZNAWCZE I HISTORYCZNE KONCEPTUALIZACJE CZASU КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЕ И ИСТОРИЧЕСКИЕ ОСМЫСЛЕНИЕ ВРЕМЕНИ

Ирина Колесник , Категория времени в науке и культуре: рефлексии историка	217
Ирина Едошина , Эпоха <i>fin de siècle</i> : культурфилософские очертания	233
Александр Турыгин , Теория „переломного времени” Райнхарта Козеллека: возможности применения в изучении российской истории XVIII в.	249

CZAS JAKO ASPEKT ŻYCIA SPOŁECZNEGO ВРЕМЯ КАК АСПЕКТ ОБЩЕСТВЕННОЙ ЖИЗНИ

Елена Самойлова , Локальные маркеры времени в традиционной культуре поморов XIX-XX вв.	265
Валентина Веремченко , Ощущение времени в концепте передовой педагогики в России в начале XX века	275
Ирина Синова , Революция 1917 года в России как фактор времени в контексте ретрансляции на повседневную жизнь	287
Алла Сальникова , „До” и „после”: репрезентация времени в детских автобиографических нарративах первого советского десятилетия	297
Татьяна Рюткина , Трансформация понятий „раньше” и „теперь” в народной памяти (по материалам „устной истории”)	307
Ильнара Ханипова , Реалии нового советского времени в деревне татарской АССР и их отражение в национальной литературе 1920-1930-х гг.	317
Kinga Nędza-Sikoniowska , „Czasie, naprzód!” Chronometraż w zakładzie pracy, w radzieckim społeczeństwie, w nowej rodzinie.....	331
Stanisław Fiszer , Концептуализация социального и исторического времени в позднем творчестве Александра Зиновьева	347
Иван Радиков , Проблема баланса потоков политического времени в развитии российского общества	355
Marian Broda , Paradoxy teorii rosyjskiej (nie)współczesności? Iwana Jesaulowa koncepcja mitologicznej dominanty w strukturach postsowieckiej codzienności	367

Anna Kadykało , Забыть Афган? Нет, невозможно. Об эволюции восприятия советско-афганской войны (1979-1989) в общественном сознании россиян и в российском политическом дискурсе	379
--	-----

TEMPORALNE ASPEKTY LITERACKIEGO OBRAZU ŚWIATA ВРЕМЕННЫЕ АСПЕКТЫ ЛИТЕРАТУРНОЙ КАРТИНЫ МИРА

Василий Щукин , Художественные модели времени в русской литературе XIX века (на материале избранных произведений классиков)	395
Михаил Строганов , Одолеть пространство временем. Время в русском тревелогe XIX века	405
Константин Баршт , Время и Апокалипсис в произведениях Ф.М. Достоевского	413
Magdalena Dąbrowska , Wiersz Michała Murawjowa <i>Noc</i> – tekst i konteksty	433
Елена Созина , Время и место. Феномен восьмидесятилетия и его рефлексии: М.Н. Альбов, Д.Н. Мамин-Сибиряк, А.П. Чехов	443
Евгения Строганова , Тюремно-каторжные тексты И.П. Ювачева: особенности восприятия и репрезентации времени	455
Светлана Титаренко , Идея вечного возвращения Фридриха Ницше в поэзии русского символизма	465
Izabella Malej , „Жизнь и смерть в круженье вечном”. О metamorfozach czasu w twórczości Aleksandra Błoka	479
Йозеф Догнал , Роль времени в повести А.М. Ремизова <i>Часы</i>	495
Andrzej Dudek , Между мгновением и вечностью. Временные аспекты картины мира в творчестве Дмитрия Мережковского	505
Iwona Krycka-Michnowska , Wobec przemijania. <i>Jegor Bułyczow i inni</i> Maksyma Gorkiego – próba (re)interpretacji	523
Monika Sidor , Czas historyczny i doświadczenie. Strategia opisu przeszłości w eposie <i>Czerwone Koło</i> Aleksandra Sołżenicyna	535
Kristina Vorontsova , Время как постмодернистская игра в повести Елены Шварц <i>Концерт для рецензий</i> : Гоголь, Довлатов и все-все-все	545
Elżbieta Tyszkowska-Kasprzak , „Время для космоса болезнь, а для нас – древо жизни”. Метафизика времени в прозе Михаила Шишкина	557
Martyna Kowalska , Хаос времени – время хаоса. Роль и значение времени в современной российской драматургии	573
Bartłomiej Brządkiewicz , Потерянный во времени. Сюжетные сложности современной русской прозы. Выбранные примеры	591

IZABELLA MALEJ

WROCLAW, UNIWERSYTET WROCLAWSKI

„Жизнь и смерть в кружение вечном”¹

O metamorfozach czasu w twórczości Aleksandra Błoka

“Жизнь и смерть в кружение вечном”.

About Metamorphoses of Time in the Works of Alexander Blok

Abstract: In the works of Alexander Blok, especially in the initial phase (*Ante Lucem* [1898-1900]; *Verses about the Beautiful Lady* [1901-1902]; *Crossroads* [1902-1904]; *Timelessness* [1906]), its presence clearly marks the time as the element of transformation, taking various figural forms. The most important of the time modes of the Russian symbolist is the circular time, which contains the memory of both the Platonic idea of time – a dynamic copy of eternity and the concept of the eternal return of Friedrich Nietzsche. Thus, in the poetic narrative of Blok, there is a discourse between the power of will and the power of eternity, whereas time becomes the wheel in the mystical act after many experienced affirmations. The poet does not understand the eternal return as a negation of time, though he would like to keep it sometimes, or as a timeless eternity. On the contrary, eternity and time function as inseparable unity for Blok.

Keywords: Alexander Blok, transformation, circular time, eternity, mystical intuition

Korniej Czukowski twierdził, że Aleksandr Błok „[...] не говорил ни о времени, ни о пространстве, а лишь о снах, туманах и молитвах. Его хаотически-дремотные чувства не вмещали таких категорий, как пространство и время”². To jednak tylko część prawdy. W twórczości Błoka bowiem, zwłaszcza w jej początkowej fazie (*Ante Lucem* [1898-1900]; *Wiersze o Przepięknej Pani* [*Стихи о Прекрасной Даме*, 1901-1902]; *Rozdroża* [*Распутья*, 1902-1904]; *Bezczasowość* [*Безвременье*, 1906]), swoją obecność zaznacza wyraźnie czas jako żywioł trans-

¹ А. Блок, *Шлейф, забрызганный звездами...*, [w:] idem, *Собрание сочинений в восьми томах*, т. 2, Москва-Ленинград 1960, s. 105.

² К.И. Чуковский, *Сочинения: В 2 т.*, т. 2: *Критические рассказы*, Москва 1990, s. 444.

formacji, przyjmując różne postaci figuralne³. Najważniejszym z modusów czasu u Błoka wydaje się czas kolisty, mieszczący w sobie pamięć zarówno o Platońskiej idei czasu – dynamicznej kopii wieczności⁴ – jak i o koncepcji wiecznego powrotu Friedricha Nietzschego⁵. Tym samym w poetyckiej narracji Błoka toczy się dyskurs pomiędzy mocą woli i mocą wieczności, czas natomiast staje się kołem w mistycznym akcie doświadczanej po wielokroć afirmacji.

Podjmując polemikę z przekonaniem o nieobecności kategorii czasu (i przeszerzeni) w myśleniu Błoka, warto przypomnieć słowa Artura Schopenhauera o czasie jako kole, które w swym ruchu nigdy nie ustaje. Podług słów filozofa niemieckiego „możemy porównać czas z wiecznie obracającym się kołem: połową, która stale opada, byłaby przeszłość, połową, która stale się wznosi – przyszłość, ale niepodzielnym punktem na górze, którego dotyka styczna, byłaby nierozciągnięta teraźniejszość”⁶. Sęk w tym, że Błokowski podmiot liryczny nie doświadcza żadnej z tych trzech faz ruchu kolistego jako rzeczywistych, pozostając zawieszony pomiędzy, czy wręcz poza nimi. Zanurzone w świecie rojeń sennych, marzeń i tęsknot „ja” symbolisty rosyjskiego zdaje się rzeczywiście istnieć poza czasem, co jednak nie oznacza braku świadomości czasowości, czyli ludzkiego sposobu przeżywania zjawisk przemijania i stawiania się rzeczy. Rzeczywistość czasu w poezji Błoka wyrasta bowiem z mistycznych wzlotów ukierunkowanych trojako przez zjawiska, które Augustyn z Hippony mianował sposobnościami duszy: przez oczekiwanie, percepcję i pamięć⁷. W jedną całość łączy te właściwości poczucie chwili.

³ Specyfika pojmowania przez Błoka czasu została zauważona przez nielicznych, jak dotąd, badaczy (Dmitrij Maksimow, Zara Minc, Olga Porol). Zob. Д.Е. Максимов, *Поэзия и проза Ал. Блока*, Ленинград 1981; З.Г. Минц, *Блок и русский символизм: избранные труды в трех томах*, Санкт-Петербург 1999-2014; О.А. Пороль, *Библейские черты образа времени в творчестве А. Блока и О. Мандельштама*, „Вестник ОГУ” 2013, № 11 (160), dostępny także pod adresem [online]: <https://cyberleninka.ru/article/n/bibleyskie-cherty-obraza-vremeni-v-tvorchestve-a-bloka-i-o-mandelstama> (14.05.2018).

⁴ O motywach platońskich w artystycznym świecie Błoka zob. Т.М. Родина, *Александр Блок и русский театр начала XX века*, Москва 1972, s. 163–166; Т.В. Игошева, *Ранняя лирика А.А. Блока (1898-1904). Поэтика религиозного символизма*, Москва 2013, s. 60-81.

⁵ Myśl Nietzschego odcisnęła wyraźne piętno na twórczości wszystkich symbolistów rosyjskich, Błoka nie wyłączając. O Błoku i Nietzschem zob. R. Labry, *Alexandre Blok et Nietzsche*, „Revue des Études Slaves” 1951, nr 17, s. 201-208; R.D. Kluge, *Westeuropa und Russland im Weltbild Aleksandr Bloks*, München 1967, *Slavistische Beiträge*; J. Forsyth, *Prophets and Supermen: “German”, Ideological Influences on Aleksandr Blok’s Poetry*, „Forum for Modern Language Studies” 1977, nr 1, vol. 13, s. 33-46; *Nietzsche in Russia*, ed. B. Rosenthal, Princeton 1986; В.М. Паперный, *Блок и Ницше*, [w:] *Типология русской литературы и проблемы русско-эстонских литературных связей. Труды по русской и славянской филологии*, т. XXXI: *Литературоведение*, отв. ред. И.А. Чернов, Тарту 1979, s. 84–106.

⁶ A. Schopenhauer, *Świat jako wola i przedstawienie*, t. 1, przeł. i wstęp J. Garewicz, Warszawa 1994, s. 428.

⁷ Augustyn wprowadza do myślenia o czasie pojęcie czasu kosmologicznego, odrzucając pogląd, że czas to tylko ruch ciał niebieskich. Głosił on przekonanie, że czas istnieje w umyśle. Por. św. Au-

Należy zatem, jak się wydaje, mówić o kategorii czasu w twórczości Błoka przez pryzmat fenomenologii doświadczania czasu, co pozwala traktować czasowość jako ludzki sposób oglądania świata i siebie samego, umożliwiający kształtowanie się rozumienia następstwa, przemijania, trwania, równoczesności, oczekiwania, a więc tych wszystkich aspektów eksperiencji, które można mianować doświadczaniem czasowości właśnie⁸. Takie podejście wydaje się o tyle słuszne, że każdy bez wyjątku wiersz Błoka z lat 1894-1904 przekazuje nam informację o byciu w czasie podmiotu mówiącego / przeżywającego / doświadczającego, przy czym elementarnym źródłem czasowości jest tutaj bycie po nietzscheańsku ekstazyjne.

Wspomniane wcześniej trzy zdolności duszy znajdują swoje odzwierciedlenie w Błokowskim cyklu *Wierszy o Przepięknej Pani*. Podmiot liryczny oczekuje, to w radosnym podnieceniu, to w trwodze, spotkania z Zorzą, Dziewicą Wrót Tęczyowych, Tajemniczą Oblubienicą, lokując swoje emocje w przestrzeni wertykalnej, rozpościerającej się pomiędzy niebem a ziemią⁹:

„Не призывай. И без призыва / Приду во храм. / Склонюсь главою молчаливо / К твоим ногам. // И буду слушать приказанья / И робко ждать. / Ловить мгновенные свиданья / И вновь желать. // Твоих страстей повержен силой, / Под игом слаб. / Порой – слуга; порою – милый; / И вечно – раб”¹⁰; „Тебя пою, о, да! Но просиял твой свет / И вдруг исчез – в далекие туманы. / Я направляю взор в таинственные страны, – // Тебя не вижу я, и долго бога нет. / Но верю, ты взойдешь, и вспыхнет сумрак алый, / Смыкая тайный круг, в движеньи запоздалый”¹¹; „Тебя я встречу где-то в мире, / За далью каменных дорог. / На страшном, на последнем пире / Для нас готовит встречу бог”¹².

Przeżycie ekstazyjne, obficie owocujące objawieniami, odsłania przed „ja” poetyckim najgłębsze korzenie egzystencji, otwierając zarazem na światy inne, irrealne, mistyczne. Znamienne, iż ekstaza nie przyczynia się do jasności poznania, lecz sprowadza „doznanie istotowego współuczestnictwa – tak intensywne, że

gustyn, *Wyznania*, przeł. Z. Kubiak, Warszawa 1994 (Księga XI). Zob. też: P. Böhner, É. Gilson, *Historia filozofii chrześcijańskiej. Od Justyna do Mikołaja Kuzańczyka*, przeł. S. Stomma, Warszawa 1962, s. 158-229; É. Gilson, *Introduction à l'étude de Saint Augustin*, Paris 1982, s. 370; H. Buczyńska-Garewicz, *Czytanie Nietzschego*, Kraków 2013, s. 67.

⁸ O kategoryzacji czasu przez odniesienia do jego modusów zob. П.П. Гайденоко, *Время. Длительность. Вечность: Проблема времени в европейской философии и науке*, Москва 2006.

⁹ Jak zauważa Zara Minc, centralna opozycja „góra”/„dół” podporządkowuje sobie wszystkie inne charakterystyki przestrzenne obecne w *Wierszach o Przepięknej Pani*. Por. З.Г. Минц, *Поэтика Александра Блока*, Санкт-Петербург 1999, s. 449.

¹⁰ А. Блок, *Servus – Reginae*, [w:] idem, *Собрание сочинений в восьми томах*, т. 1, Москва-Ленинград 1960, s. 30.

¹¹ Idem, *Не ты ль в моих мечтах, певучая, прошла...*, [w:] *Собрание сочинений...*, т. 1, s. 109.

¹² Idem, *Тебя я встречу где-то в мире...*, [w:] *Собрание сочинений...*, т. 1, s. 214.

przekracza wszelkie granice i kategorie zwykłego poznania”¹³. Ekstazy, przepełnione drżeniem duszy, ale i namacalną wręcz namiętnością fizyczną pragnienie połączenia się z ukochaną, z tajemnicą świata posiada moc otwierania drzwi, za którymi skrywa się jądro istnienia („Ты ли меня на закатах ждала? / Терем зажгла? Вороты отперла?”¹⁴). Stan zachwyty mistycznego, nacechowany kaskadowym projektowaniem marzenia o jedności z Duszą Świata, prowadzi do percepcji we fragmentach zarówno świata realnego, świata marzeń, jak i świata wewnętrznego („Из отголосков далекой речи, / С ночного неба, с полей дремотных, / Все мнятся тайны грядущей встречи, / Свиданий ясных, но мимолетных. // Я жду – и трепет объемлет новый, / Все ярче небо, молчанье глуше... [...]”¹⁵).

Mistyka, jaką przesycona jest twórczość rosyjskiego symbolisty z okresu pierwszego, wywodzi się z ekstazy i nosi, jak się wydaje, charakter niedookreślony. Owszem, przyjmuje, jak twierdzą badacze¹⁶, formę religijną (wiersze-modlitwy skierowane do Przepięknej Pani), jednak konstelacja odmian ekstazy w poezji Błoka na tym się nie wyczerpuje. Emil Cioran wyróżnia ekstazę czystego istnienia, która rozdziera powierzchowne zasłony, umożliwiając dostęp do korzeni świata¹⁷. Doświadczając najwyższego upojenia, zanurzony w tęsknocie Błok jako Rycerz Damy marzy nie tyle o jedności z Bogiem – choć niekiedy, przez utożsamienie Sofii-Duszy Świata z wymiarem boskim i takowe pragnienie się pojawia („[...] Я в лучах твоей туманности / Понял юного Христа”¹⁸; wiersze *Экклесиаст* [1902], *Religio* [1902]) – ile z prajednią bytu, z jego esencjonalnymi elementami (por. wiersz *Все бытие и сущее согласно...* [1901]).

Inaczej mówiąc: ekstaza stanowi dla poety wzlot ku boskości (jakkolwiek pojmowanej), ku absolutowi, będąc jednocześnie pikowaniem w dół, ku zlokalizowanemu w nieświadomości mrocznym emanacjom bytu („Каждый вечер, лишь только погаснет заря, / Я прощаюсь, желанием смерти горя, / И опять, на рассвете холодного дня, / Жизнь охватит меня и измучит меня! // Я прощаюсь и с добрым, прощаюсь и с злым, / И надежда и ужас разлуки с земным, / А наутро встречаюсь с землею опять, / Чтобы зло проклинать, о добре

¹³ E. Cioran, *Na szczytach rozpaczy*, przeł. I. Kania, Warszawa 2007, s. 71.

¹⁴ А. Блок, *Вступление (Отдых напрасен, Дорога крута...)*, [w:] idem, *Собрание сочинений...*, т. 1, s. 76.

¹⁵ Idem, *Я жду призыва, ищу ответа...*, [w:] *Собрание сочинений...*, т. 1, s. 108.

¹⁶ Por. np. А. Пайман, *История русского символизма*, перевод с английского В.В. Исакович, Москва 2000, s. 201-210; Д.Н. Магомедова, *Александр Блок*, [w:] *Русская литература рубежа веков (1890-е – начало 1920-х годов)*, отв. ред. В.А. Келдыш, кн. 2, Москва 2001, s. 91-104.

¹⁷ E. Cioran, *Na szczytach rozpaczy...*, s. 72.

¹⁸ А. Блок, *Ты была светла до странности...*, [w:] idem, *Собрание сочинений в восьми томах*, т. 1, s. 166.

тосковать! [...]”¹⁹). W tego typu ekstazie, objawiającej pierwotne korzenie bytu, należy zatem dostrzec nie tylko formę poznania, lecz także, a może przede wszystkim, przejaw szaleństwa. Dość zauważyć, że Błokowski podmiot liryczny, rozpięty pomiędzy biegunami emocji, doświadczający naprzemiennie nadziei i rozpacz, rezyduje w przestrzeni rozpacz ekstatycznej (por. wiersz *Я медленно сходил с ума...* [1902]), albowiem to doświadczenie rozpacz wyzwala w nim stan ekstatyczny, który z kolei strąca go na powrót w otchłań zwątpienia. W ten sposób domyka się okrąg poetyckiej wyobraźni Błoka, jednoczący ambiwalencje o różnorakiej etiologii.

Jeśli potraktować świat Błokowskiej imagologii jako eksplikację terażniejszości, dostrzeżemy w nim spotkanie wspomnień i projekcji będących chwilami, czyli fragmentami doświadczania czasu. W ten sposób ujawnia się czasowość podmiotu lirycznego, która określa jego czas wewnętrzny, jawiąc się jednocześnie jako wartość odrębna w stosunku do bycia w czasie świata. Wynika z tego, że bycie w rzeczywistości jest dla poety stanem zewnętrznej czasowości, zaś bycie jednostki przeżywającej prowadzi do kreacji własnego indywidualnego i niezależnego od świata czasu. Oczywistym rezultatem tego drugiego procesu są wizje poetyckie Błoka z pierwszego, mistycznego okresu jego drogi artystycznej. W ich centrum stoi doświadczenie chwili, która wprowadza przemijanie, ale i pozostaje, co rodzi w podmiocie lirycznym poczucie niepewności („Ты отходишь в сумрак алый, / В бесконечные круги. / Я слышал отзвук малый, / Отдаленные шаги. // Близко ты, или далеке / Затерялась в вышине? / Ждать или нет внезапной встречи / В этой звучной тишине? // В тишине звучат сильнее / Отдаленные шаги. / Ты ль смыкаешь, пламенея, / Бесконечные круги?”²⁰).

Ważne jest także to, że chwila nie przepada bezpowrotnie – zostaje osadzona pomiędzy przeszłością i przyszłością, wspomnieniem i projekcją rzutowaną w przyszłość (marzeniem). Dlatego chwila, będąc doraźnym doświadczeniem czasu, wyciska trwały ślad w człowieku pod postacią przeżycia. Okraszone ono zostaje w ujęciach Błoka romantyczną nostalgią trwania, gdyż poczucie zdolności do tworzenia własnych chwil życia zostaje zaprzeczone przez niezdolność do stworzenia bytu, do nadania sobie istnienia²¹. Emocje, jakich doświadcza „ja” liryczne, tworzą coś na kształt łańcucha chwil, którego każde ogniwo, zachowując swoją odrębną wartość, wykracza jednocześnie poza siebie jako niesamodzielny element całości. W każdej takiej chwili wyraża się ciągłość życia człowieka.

¹⁹ Idem, *Dolor Ante Lucem*, [w:] *Собрание сочинений...*, т. 1, s. 33.

²⁰ Idem, *Ты отходишь в сумрак алый...*, [w:] *Собрание сочинений...*, т. 1, s. 81.

²¹ Na temat romantycznej koncepcji czasu zob. G. Poulet, *Metamorfozy czasu. Szkice krytyczne*, wybór J. Błoński i M. Głowiński, przedmowa J. Błoński, przeł. W. Błońska et al., Warszawa 1977, s. 53-65, 430-468.

Pojęcie chwili jako doświadczenia czasu w swej istocie absurdalnego (chwila mija i pozostaje, jest ulotna i absolutna zarazem) naprowadza nas na myśl o wiecznym powrocie, nadającym – w ujęciu Nietzschego – sens ludzkiej relacji z czasem. Głoszący naukę o wiecznym powrocie Zaratustra przekonuje, że każda chwila trwa wiecznie, bo bez ustanku wraca w kolisty czas. Bycie w chwili stanowi więc przejaw wieczności, gdyż każda chwila życia jest wiecznością. Ta szczególna troska o chwilę, tak właściwa dla Nietzscheańskich rozważań, zajmuje także umysł Błoka. Powracające raz po raz w różnych wcieleniach i pod różnymi imionami obrazy Duszy Świata stają się symbolami wieczności, w których odbija się pamięć o przeżyciach minionych i oczekiwanie na ziszczenie się pragnień mistycznych. Z perspektywy chwili, będącej jednostką czasu, status poety przypomina sytuację oczekiwania w punkcie przecięcia się dwóch dróg (przeszłej i przyszłej), co zresztą znajduje swoje odbicie w projekcjach poetyckich („Жду я холодного дня, / Сумерек серых я жду. / Замерло сердце, звеня: / Ты говорила: „Приду, – // Жди на распутии – вдали / Людных и ярких дорог, / Чтобы с величьем земли / Ты разлучиться не мог. / [...]”²²).

Parafrazując słowa Nietzschego, można powiedzieć, że Błok, rozwijający w *Wierszach o Przepięknej Pani* myśl o wiecznym powrocie w jej filozoficznym aspekcie, przysiadł na progu chwili, by zadumać się nad tajemnicą życia (por. takie wiersze jak: *И поздно, и темно...* [1901]; *Не жаль мне дней ни радостных, ни знойных...* [1901]; *Старик* [1902]). Niemniej jednak jeśli w przypadku Zaratustry zaduma ta sprzyjała osiągnięciu radości południa, gdy słońce stało wprost nad jego głową²³, to poeta rosyjski pogrąża się w mroku nocy. Jest to moment ujrzenia przez Błoka całości czasu, ale i stanięcia ponad czasem. Jest to także mistyczne przeżycie doświadczenia całości i jedności świata oraz siebie samego, po którym, zgodnie z rotującym ruchem koła, doświadczenie to ulega defragmentacji.

Noc pojawia się w wyobraźni poetyckiej Błoka w swym podstawowym, fizykalnym znaczeniu, jako czasoprzestrzeń rozpięta pomiędzy zachodem i wschodem słońca, lecz jej obecność prokuruje sens duchowy o kosmiczno-mistycznej proveniencji²⁴. Jak zauważa Hanna Buczyńska-Garewicz:

noc jest czasem, z którym jest związany pewien stan bytu czasowego, stan umożliwiający mu przejście ku innemu, wyższemu sposobowi bycia. Noc jest czasem

²² A. Блок, *Жду я холодного дня...*, [w:] idem, *Собрание сочинений...*, т. 1, s. 140.

²³ Por. F. Nietzsche, *Tako rzecze Zaratustra. Książka dla wszystkich i dla nikogo*, przeł. W. Berent, Warszawa 1908, s. 133.

²⁴ Uwaga ta odnosi się nie tylko do, będącego w tym artykule przedmiotem analizy, pierwszego etapu twórczości Błoka, lecz zachowuje swoją aktualność, jak twierdzi Zara Minc, także w stosunku do dojrzałego okresu twórczości rosyjskiego symbolisty (З.Г. Минц, *Поэтика...*, s. 546).

uspokojenia, zanikiem funkcji egzystencjalnych, prowadzącym ku [...] transformacji ontologicznej. Noc też jest czasem szczególnej funkcji epistemologicznej: czasem pozwalającym dostrzec poza światem pozorów rzeczywistość istotną [...]”²⁵.

Te wszystkie semantyczne wartości nocy można połączyć pod wspólnym mianownikiem metamorfozy; noc bowiem, jak żaden inny okres czasowy materialnej rzeczywistości, wyróżnia się mocą sprawczą, transformującą. Przy czym dokonująca się w nocy i dzięki nocy przemiana nosi w Błokowskich wizjach, jako zjawisko fizykalne i duchowe, charakter dwójjedny, przejawiający się na różnych poziomach doświadczania nocy:

Ночью сумрачной и дикой – / Сын бездонной глубины – / Бродит призрак бледноликий / На полях моей страны / И поля во мгле великой / Чужды, хладны и темны”²⁶; „Всю ночь дышала злобой вьюга, / Сметая радость сердца прочь; / Моя желанная подруга, / Я чуял, гибла в эту ночь! / В тяжелом вихре сновидений / Ее душа сказала мне: / «Твой ясный дух, твой добрый гений / В далекой гибнет стороне!» / Я полетел на крыльях Рока... / В тоскливом мраке ветер выл, / Но путь к красавице далекой / Огонь сердечный озарил... / Я спас ее от злобной вьюги, / Крылами мощными укрыл, / Но близ покинутой подруги / Остался я, лишенный крыл...”²⁷.

Czas nokturnalny przynosi w ujęciu symbolisty rosyjskiego zatarcie granicy pomiędzy jawą i snem, materią i duchem, świadomością i nieświadomością, co umożliwia podmiotowi lirycznemu kontakt z inną, wyższą rzeczywistością (duchową), jak też zstąpienie w obszar infernalny przez lewitację w zakamarki podziemnego wymiaru własnego „ja” (spotkanie z demonami nieświadomości)²⁸. Niezależnie od tego, która z form kontaktu dominuje w wizji poetyckiej, pora nocna zawsze oznacza porzucenie normalnych stanów świadomości, umożliwiając ucieczkę od tego, co realne. Metamorfoza męskiego podmiotu lirycznego w postać Anioła-Demonu ujawnia wewnętrzną potrzebę przeobrażenia rzeczywistości. Jak dowodził Sigmund Freud, kreacjonizm, polegający na konfigurowaniu nieprzystawalnych do siebie elementów bądź też na przeobrażaniu jednej rzeczy w inną, jest podstawowym środkiem przedstawieniowym aktywności sennej²⁹. Żywioł metamorfozy, przejawiający się w mowie symboli poetyckich, ujawnia namiętności, pragnienia, nastroje i przeżycia ulokowane w nieświadomości twórcy. Dlatego Błok mógłby

²⁵ H. Buczyńska-Garewicz, *Metafizyczne rozważania...*, Kraków 2003, s. 178-179.

²⁶ A. Блок, *Ночью сумрачной и дикой...*, [w:] idem, *Собрание сочинений...*, т. 1, s. 85.

²⁷ Idem, *Всю ночь дышала злобой вьюга...*, [w:] idem, *Собрание сочинений...*, т. 1, s. 403.

²⁸ Błok podjął dialog ze swoim drugim, mrocznym „ja” w wierszu *Sobowótrowi* (*Двойнику*, 1901).

²⁹ Por. S. Freud, *Metapsychologiczny przyczynek do teorii marzeń sennych*, przeł. K. Rak, [w:] Z. Rośńska, *Freud*, Warszawa 2002, s. 226-238.

powtórzyć za Chagallem, że jego dzieła są wizualną wersją „współporządku wewnętrznych obrazów, które mają mnie w swojej mocy”³⁰.

Poczucie ciągłej rotacji pomiędzy różnymi formami czasu i jego odczuwania (dzień–noc, narodziny–śmierć, świadomość–nieświadomość, wiatr–cisza, ogień–woda) prowadzi Błoka od refleksji nad czasowością istnienia człowieka do pytania o istotę wieczności jako przeżycia podmiotowego, dokonującego się w czasie, a więc jako doświadczenia. Związane ze sferą egzystencji cielesnej poczucie skończoności jednostki w czasie wyklucza zarówno możliwość przeżywania przed podmiot liryczny nieskończoności czasu, jak i wieczności jako nieograniczonego istnienia, czyli procesu bez początku i końca. Dlatego kontakt z wiecznością odbywa się w wyobrażeniowym świecie rosyjskiego symbolisty przez transcendowanie czasu, które z kolei staje się możliwe jedynie w akcie przeżywania chwili.

[...] Мой час молитвенный недолог – / Заутра обуяет сон. / Еще звенит в душе осколок / Былых и будущих времен. / И в этот час, который краток, / Душой измученной зову: / Явись! продли еще остаток / Минут, мелькнувших наяву! Тебе, Чья Тень давно трепещет / В закатно-розовой пыли! / Пред Кем томится и скрежещет / Суровый маг моей земли! / Тебя – племен последних Знамя, / Ты, Воскрешающая Тень! [...]”³¹; „Что мгновенные бессилья? / Время – легкий дым... / [...] // И опять, в безумной смене / Рассекая твердь, / Встретим новый вихрь видений, / Встретими жизнь и смерть!”³².

Tego typu percepcja stanów emocjonalnych przyjmuje w wizjach poetyckich postać migawek, odłamków światów zewnętrznego i wewnętrznego, realnego oraz wyimaginowanego. Wyodrębnienie pojedynczej chwili z kaskady chwil obdarza tę jedną chwilę doświadczenia życia wartością absolutną. Wówczas też możliwe okazuje się wyjście poza czas, jego, w pewnym sensie, pokonanie, stan psychicznego oraz umysłowego wyzwolenia, symbolizowany przez lazur i światło („Мыслью сонной цветая, ты блаженствуешь много, / Ты лазурью сильна [...]”³³; „Ты шла звездой мне, но шла в дневных лучах / И камни площадей и улиц освятила”³⁴; „Не знаю – за дальней чертой / Живет ли лазурное счастье...”³⁵). Jest to stan szczęśliwości wynikający z poczucia wytchnienia od pragnień i braku żalu. Przekraczając w takim doznaniu samego siebie, podmiot liryczny uzyskuje nadświadomość, będącą prymarnym elementem doświadczenia wieczności (por.

³⁰ H.H. Hofstätter, *Symbolizm*, przeł. S. Błaut, Warszawa 1987, s. 234.

³¹ А. Блок, *Молитвы (4. Ночная)*, [w:] idem, *Собрание сочинений...*, т. 1, s. 318.

³² Idem, *Дали слепы, дни безгневны...*, [w:] *Собрание сочинений...*, т. 1, s. 321.

³³ Idem, *Не сердись и прости...*, [w:] *Собрание сочинений...*, т. 1, s. 97.

³⁴ Idem, *Не ты ль в моих мечтах, певучая, прошла...*, [w:] *Собрание сочинений...*, т. 1, s. 109.

³⁵ Idem, *Я время похитил, как тать...*, [w:] *Собрание сочинений...*, т. 1, s. 131.

wiersz *Мы проснулись в полном забвении...* [1902]). Wyzwolenie od pokus materialnych i duchowych nie trwa jednak wiecznie, wszak koło życia kiedyś musi się domknąć. Jak konstatuje Cioran:

nadświadomość prowadzi cię tam, gdzie antynomie, sprzeczności i niepewności tego świata nie mają już żadnego znaczenia, gdzie nie wiesz już, że istniejesz i że umierasz. Wszyscy, co poszukują wieczności, czynią to ze strachu przed śmiercią. Jedyny głębszy sens doświadczenia wieczności polega na tym, że dzięki niemu zapominasz o śmierci. Co jednak kiedy powracasz z kontemplacji wieczności?³⁶.

Dla Błoka, traktującego nader poważnie mistyczne rojenia, powrót do rzeczywistości okazał się szczególnie bolesny, czego poetyckie świadectwo zawarł w twórczości okresu antytezy³⁷. Poeta rozumiał wszak, że wieczność, a ściślej marzenie o niej, nie prowadzi ani do triumfu dobra, ani do triumfu zła, nie zapewnia niczego, choć tak wiele obiecuje, znosi natomiast wszystko, co stanowi dla człowieka oparcie w jego istnieniu. Wieczność okazuje się przeto być Nicością, dlatego Błok odda się odtąd poszukiwaniu tajemnicy życia w kielichu z winem w towarzystwie prostytutki, będącej pijackim omamem Duszy Świata (*Незнакомка* [1907]).

Zdaniem Mircei Eliadego, w wierzeniach ludów archaicznych można wyróżnić dwa elementarne, acz odmienne modele idei wiecznego powrotu³⁸. Pierwszy model przywodzi na myśl filozofię Platona – to wieczne powtarzanie, a ściślej: ciągle powtarzanie tego, co wieczne, pewnego wzorcowego archetypu, który zaistniał wcześniej (może nawet przed samym czasem) i stał się paradygmatycznym przykładem danej czynności. W przypadku drugiego modelu mamy do czynienia z koncepcją cyklicznej kosmologii głoszącej, iż wszystkie wydarzenia powtarzane są nieskończoną liczbę razy. Warto zauważyć w tym kontekście, że jeśli Nietzschemu frapował przede wszystkim ów drugi typ wiecznego powrotu, to u Błoka odnajdujemy przykład koherentnej realizacji obu modeli, i to w dodatku na trzech poziomach jednocześnie (na poziomie budowy graficznej wiersza oraz w polach semantycznym i emocjonalnym):

³⁶ E. Cioran, *Na szczytach...*, s. 141.

³⁷ Analiza tego, drugiego po okresie tezy, etapu twórczości Błoka wykracza poza ramy niniejszego artykułu. Zainteresowanych tym aspektem odsyłam do licznych opracowań, jak np. Ж. Нива, *Александр Блок*, [w:] *История русской литературы: XX век: Серебряный век*, под ред. Ж. Нива et al., Москва 1995 (dostępne w wersji elektronicznej [online:] <http://scibook.net/teoriya-literatury-istoriya/aleksandr-blok-18801921-57600.html> (20.10.2019)); Е. Эткинд, *Поэтика Блока*, [w:] *История русской литературы...* (dostępne w wersji elektronicznej [online:] <http://scibook.net/teoriya-literatury-istoriya/poetika-bloka-57601.html> (20.10.2019)); З.Г. Минц, *Лирика Александра Блока*, [w:] eadem, *Поэтика Александра Блока...*, s. 46-319.

³⁸ Szerzej zob. M. Eliade, *Mit wiecznego powrotu*, przeł. K. Kocjan, Warszawa 1998.

Лежат холодные туманы,
 Горят багровые костры.
 Душа морозная Светланы
 В мечтах таинственной игры.
 Скрипнет снег – сердца займутся –
 Снова тихая луна.
 За воротами смеются,
 Дальше – улица темна.
 Дай взгляну на праздник смеха,
 Вниз сойду, покрыв лицо!
 Ленты красные – помеха,
 Милый глянет на крыльцо...
 Но туман не шелохнется,
 Жду полуночной поры.
 Кто-то шепчет и смеется,
 И горят, горят костры...
 Скрипнет снег – в морозной дали
 Тихий крадущийся свет.
 Чьи-то санки пробежали...
 „Ваше имя?” – Смех в ответ...
 Вот поднялся вихорь снежный,
 Побелело всё крыльцо...
 И смеющийся, и нежный
 Закрывает мне лицо...
 Лежат холодные туманы,
 Бледнея, крадется луна.
 Душа задумчивой Светланы
 Мечтой чудесной смущена...³⁹.

Operując kontrastowo zestawionymi obrazami pejzażu zimowego i płonących ognisk, ciszy i śmiechu, oczekiwania i jego bezcelowości, akinezji i ruchu, melancholijnego smutku i radości, Błok projektuje cyrkulacyjny przepływ czasu, podkreślając dodatkowo jego rolę w inwariantnym układzie zwrotek. Nadto nie sposób nie odnotować, że przywołany utwór stanowi adaptację tematu słynnego poematu Wasilija Żukowskiego, a to oznacza, iż koncept wiecznego powrotu wchodzi w zależność semantyczną także z kategorią pamięci. Motywem łączącym ten utwór z pozostałymi z cyklu *Wierszy o Przepięknej Pani* jest natomiast emocjonalna gra marzeniem („В мечтах таинственной игры”) polegająca na tęsknocie za obiektem uczucia, przeplatającej się z radością i rozczarowaniem.

³⁹ A. Блок, *Ночь на Новый год*, [w:] idem, *Собрание сочинений...*, т. 1, s. 154.

Najważniejszy jednak wydaje się kontekst filozoficzny implikowany figurą koła, wprowadzający na tor myślenia o życiu jako nieprzerwanym powtarzaniu aktów, zainicjowanych wcześniej przez innych. Błok zdaje się tutaj wcielać ideę powrotu archaicznego, zgodnie z którą wszystko, co pochodzi tylko od niego samego, jest przygodne, zmienne, nietrwałe, a przez to pozbawione wartości. Prawdziwie wartościowy jest tylko taki czyn, który ma w pamięci swój odpowiednik, to znaczy został już dokonany przez bogów, przodków lub bohaterów z przeszłości. Te prawzory, które można także określić jako mityczne archetypy⁴⁰, zostały dokonane wcześniej. Mówiąc inaczej: w wyobraźniowym świecie rosyjskiego symbolisty ożywają i podlegają transformacji obrazy przeszłości, które – na sposób Platónski – różnicują przestrzeń na chaotyczny, zmienny, uczasowiony świat fizyczny oraz doskonały, pozczasowy świat idealny, w którym istnieją wzorce obiektów materialnych.

Noworoczne marzenie Swietłany należy postrzegać zatem jako powtórzenie czynu archaicznego, czyli tego, co wieczne, tak samo zresztą jak tytułową noc noworoczną, będącą aktem transgresji, powrotu do źródeł życia, do pełni pierwotnej. Stąd wywodzi się dojmujące w utworze Błoka uczucie powtarzalności, przemijania i odradzania się, redundancji doznań, wariacji słuchowych i wzrokowych, zamykających się w najważniejszym obrazie koła i jego metamorfoz. Można przeto odczytać wiersz Błoka jako obrzędowy akt powtórzenia kosmogonii, o jakim pisze Eliade w kontekście święta Persów: „Nauroz, perski Nowy Rok, to zarazem święto Ahura Mazdy (celebrowane w «dniu Ormuzda» pierwszego miesiąca) i dzień, w którym miało miejsce Stworzenie świata i człowieka. Właśnie w dniu Nauroz odbywa się «odnowienie stworzenia». Wedle tradycji król obwieszczał: «Oto nowy dzień nowego miesiąca nowego roku; trzeba odnowić to, co czas zużył»”⁴¹. Ustawiczne rotowanie, choć może nadawać sens życiu ludzkiemu rozumianemu jako odtwarzanie tego, co archetypowe, to jednak nie wyzwala od śmiertelności, skończoności istnienia. Dlatego możliwość niezliczonych powtórzeń staje się dla Błokowskiego „ja” tyleż nadzieją, co przekleństwem.

Tego rodzaju zmagania z czasem, napędzane pragnieniem rozerwania cyklicznego ruchu kolistego, jego oswojenia przez kosmogoniczny w swej istocie rytuał powtórzenia, a w konsekwencji – wyjścia poza czas, wyzwolenia się z jego pęt – przywodzą Błoka do refleksji nad ideą beczasowości. Droga do niej wiedzie przez koncepcję cyklicznego wszechświata osadzonego w nieskończonym czasie.

⁴⁰ Pojęciem archetypów operują zarówno Mircea Eliade, jak i Carl G. Jung. Jeśli pierwszy z nich wywodzi owo pojęcie z pierwotnej obrzędowości mitycznej, to drugi wyposaża je w jakość psychologiczną (archetypy jako rezydenci nieświadomości).

⁴¹ M. Eliade, *Mit wiecznego...*, s. 76.

W myśl tego założenia świat nieprzerwanie oscyluje między dwoma skrajnościami: narodzinami i śmiercią, a każdy jego koniec jest zarazem nowym początkiem. Świadomość cykliczności życia ludzkiego, a w szerszym znaczeniu – całego wszechświata – prokuruje w poecie, na wzór odczuwania mitycznego, potrzebę przerwania tego pesymistycznego, ze względu na swoją niezmienną, ruchu kołowego. Wola ucieczki w celu przekroczenia ludzkiego poziomu bytowania wchodzi wówczas w dyskurs z nietzscheańską wolą mocy. W artykule o znamienym tytule *Bezczasowość* (*Безвременье*, 1906)⁴² symbolista rosyjski stwierdza: „Времени больше нет. Двери открыты на выюжную площадь”⁴³. Ta deklaracja wywołuje nieodparte skojarzenie z obwieszczeniem Nietzschego o śmierci Boga⁴⁴. Rozczarowanie światem ludzkich pragnień i materialnych ograniczeń znajduje odzwierciedlenie także w postawie podmiotu lirycznego (*Поэма философская* 1900; *Я, изнуренный и премудрый...*, 1902). Wstrzymanie tajemniczego mechanizmu napędzającego kolisty ruch wszechświata staje się dla Błoka imperatywem woli: „[...] бесцельное стремление всадника на усталом коне, заблудившегося ночью среди болот. Баюкает мерная поступь коня, и конь свершает круги; и, неизменно возвращаясь на то же место, всадник не знает об этом, потому что нет сил различить однообразную поверхность болота”⁴⁵.

W ujęciu symbolisty wola mocy zdaje się odpowiadać temu, co możemy nazwać „istnieniem”, „byciem w świecie”, gdyż niemożliwe jest istnienie bez woli mocy. Ta z kolei, jak głosił Nietzsche, sama w sobie jest rzeczywistością. Znamienne, że w tym Błokowskim obrazie woli mocy deprecjacji ulegają aspekty

⁴² Tekst ten jest pierwszą reakcją Błoka na rewolucję 1905 r., która obnażyła przed twórcą dysharmoniczną naturę bytu „kolebiącego się” pomiędzy skrajnościami. Błok odebrał to historyczne wydarzenie jako katastrofę starego świata, zburzenie domu z napisem Rosja, prowadzące do wyobcowania jego mieszkańców. Szerzej zob. Д.Е. Максимов, *Поэзия и проза Ал. Блока...*, s. 187-189. Istnieje także bogata literatura przedmiotu, w której został poddany analizie wpływ „małej” rewolucji na Błoka. Zob. np. Д.Е. Максимов, *Александр Блок и революция 1905 года*, [w:] *Революция 1905 года и русская литература*, Москва-Ленинград 1956, s. 246-279; Е.Н. Иваницкая, *Лирика Александра Блока эпохи первой русской революции (концепция личности)*, Москва 1983.

⁴³ А. Блок, *Собрание сочинений в 6-ти т.*, т. 4: *Очерки. Статьи. Речи. 1905-1921*, Ленинград 1982, s. 25.

⁴⁴ *Gott ist tot* – sformułowanie to po raz pierwszy pojawia się w *Wiedzy radosnej* – w sekcji 108 (*Nowe walki*), 125 (*Człowiek oszalały*) i po raz trzeci w sekcji 343 (*W sprawie naszej pogody*). Atoli pierwsza wersja „śmierci Boga” znajduje się w *Wędrowcu i jego cieniu*, w przypowieści zatytułowanej *Więźniowie*. Występuje też w głównym dziele Nietzschego *Tako rzecze Zaratustra*. Idea śmierci Boga stała się bazą dla podstawowego konceptu filozofii Nietzschego – przewartościowania wszystkich wartości – z której wyrósł zarówno pomysł nadczłowieka, jak i woli mocy. Szerzej zob. L. Kusak, *Fryderyk Nietzsche w poszukiwaniu utraconego ideału*, Kraków 1995.

⁴⁵ А. Блок, *Собрание сочинений...*, т. 4, s. 29.

metafizyczne⁴⁶, które stanowiły dotąd nieodzowny element wizji poetyckich. Postać jeźdźca na koniu kreślącego koła wskazuje na ruch bez przyczyny, albowiem cały świat jest pewnym *quantum* woli mocy: spoczynek nie jest stanem normalnym. Mamy zatem do czynienia z symbolem po nietzscheańsku percypowanej przez Błoka siły, czyli siły nieskończonej, wiecznie żywej. Jedyłą odczuwaną przez twórcę realnością jest właśnie moc sprawcza siły, wprawiającej jeźdźca w ruch niemający ni początku, ni końca. Przerwanie ruchu wydaje się więc niemożliwe, a to znaczyłoby, że niemożliwe jest także wyzwolenie z merkantylnej rzeczywistości. Równocześnie pozostawanie w nim staje się jedynym sensem istnienia. Postawa Błoka wobec rotującego koła czasu przyjmuje więc ostatecznie charakter ambiwalentny: afirmacji towarzyszy negacja.

Za rekapitulację Błokowskiego postrzegania czasu można uznać obraz czasu w jednej chwili zatrzymującego się w swym ruchu naprzód po to, by wprawić się następnie w ruch powrotny, ku przeszłości. Takiemu czasowemu sprzężeniu zwrotnemu graficznie odpowiada koło, które z perspektywy filozoficznej stanowi doświadczenie jednego bytu. Jest ono dostępne w stanie nazwanym przez Nietzschego *intuitio mystica*:

На небе зарево. Глухая ночь мертва.
Толпится вокруг меня лесных деревьев громада,
Но явственно доносится молва
Далекого, неведомого града.
[...]
Так явственно из глубины веков
Пытливый ум готовит к возрождению
Забывтый гул погибших городов
И бытия возвратное движенье⁴⁷.

Doświadczając terażniejszości, „ja” liryczne znajduje się w stanie podwójnego wymiaru jednego doświadczenia, które przekracza ramy zwykłej percepcji otaczającego świata, nie mogąc zarazem ich opuścić: „codzienny świat wielości jestestw zatracza rzeczywistą treść, ale pogłębiona uniwersalna świadomość doświadczenia terażniejszości jawi się jako poznająca właściwą rzeczywistość”⁴⁸. Można przeto doznana tu przez podmiot poetycki rzeczywistość określić jako rzeczywistość absolutną, punkt przecięcia się i zespolenia przeszłości, przyszłości i wieczności.

⁴⁶ Leonid Dołgopółow wskazuje także na obrzędowy, sakralny charakter Błokowskiej beczasowości, związany ze świętami Bożego Narodzenia (Л.К. Долгополов, Александр Блок. Личность и творчество, Ленинград 1980, s. 83).

⁴⁷ А. Блок, *На небе зарево. Глухая ночь мертва*, [w:] idem, *Собрание сочинений...*, т. 1, s. 49.

⁴⁸ K. Albert, *Wprowadzenie do filozoficznej mistyki*, przeł. J. Marzęcki, Kęty 2002, s. 44.

W tym stanie koncentracji bytu świadomość istnienia łączy się z odczuciem obecnej chwili jako doświadczenia bezczasowego istnienia, zatrzymania ruchu rotacyjnego, który wszakże przyniesie za moment to, co już było.

Doświadczenie bytu w kolistym ruchu czasu ma u Błoka charakter mistyczny, albowiem prowadzi do poznania uczestnictwa „ja” w ruchu wszechświata. Z nauk Artura Schopenhauera i zainspirowanych nimi rozmyślań Nietzschego wynika, że terażniejszość jest styczną, która w pewnym punkcie styka się z kołem czasu. Punkt ów nie obraca się wraz z kołem, a to znaczy, że terażniejszość nosi cechy wieczności. „Naszym problemem jest, że spoglądamy na obracające się koło, a nie na nieruchomy punkt styku, mimo że ten obrót możemy przecież zauważyć tylko jako kontrast z nieruchomym punktem. Będąc istotami, jesteśmy obracającym się w czasie kołem”⁴⁹. Błok nie pojmuje jednak wiecznego powrotu jako negacji czasu – choć nieraz chciałby go zatrzymać – czy też jako bezczasowej wieczności. Przeciwnie: wieczność i czas stanowią dla poety jedność. Wieczny powrót okazuje się zatem mieć w interpretacji symbolisty rosyjskiego sens kolisto-dwojaki: jest zarazem cyklem i chwilą, obrazującymi ruch i stagnację, realnie odczuwaną ciągłość procesu stawania się i mistyczne widzenie tego procesu, wreszcie – ustawiczne rozpoczynanie tego, co było, i stały powrót do, jak wyraził się Nietzsche, „pewnego punktu «zero» woli”⁵⁰. Przeto wartością czasu staje się dla Błoka jego zdolność do metamorfozy.

Bibliografia

- Albert K., *Wprowadzenie do filozoficznej mistyki*, przeł. J. Marzęcki, Kęty 2002.
- Böhner P., Gilson É., *Historia filozofii chrześcijańskiej. Od Justyna do Mikołaja Kuzańczyka*, przeł. S. Stomma, Warszawa 1962.
- Buczyńska-Garewicz H., *Czytanie Nietzschego*, Kraków 2013.
- Buczyńska-Garewicz H., *Metafizyczne rozważania o czasie. Idea czasu w filozofii i literaturze*, Kraków 2003.
- Cioran E., *Na szczytach rozpacz*, przeł. I. Kania, Warszawa 2007.
- Deleuze G., *Nietzsche*, przeł. B. Banasiak, Warszawa 2000.
- Eliade M., *Mit wiecznego powrotu*, przeł. K. Kocjan, Warszawa 1998.
- Forsyth J., *Prophets and Supermen: "German", Ideological Influences on Aleksandr Blok's Poetry*, „Forum for Modern Language Studies” 1977, nr 1, vol. 13.
- Freud S., *Metapsychologiczny przyczynek do teorii marzeń sennych*, przeł. K. Rak, [w:] Z. Rosińska, *Freud*, Warszawa 2002.

⁴⁹ R. Safranski, *Nietzsche. Biografia myśli*, przeł. D. Stroińska, posł. Z. Kuderowicz, Warszawa 2003, s. 256-257.

⁵⁰ G. Deleuze, *Nietzsche*, przeł. B. Banasiak, Warszawa 2000, s. 68.

- Gilson É., *Introduction à l'étude de Saint Augustin*, Paris 1982, <https://doi.org/10.1051/rgn/19826503>.
- Hofstätter H.H., *Symbolizm*, przeł. S. Błaut, Warszawa 1987.
- Kluge R.D., *Westeuropa und Russland im Weltbild Aleksandr Bloks*, München 1967, <https://doi.org/10.3726/b12167>.
- Kusak L., *Fryderyk Nietzsche w poszukiwaniu utraconego ideału*, Kraków 1995.
- Labry R., *Alexandre Blok et Nietzsche*, „Revue des Études Slaves” 1951, nr 17, <https://doi.org/10.3406/slave.1951.1541>.
- Nietzsche F., *Tako rzecze Zaratustra. Książka dla wszystkich i dla nikogo*, przeł. W. Berent, Warszawa 1908.
- Nietzsche in Russia*, ed. B. Rosenthal, Princeton 1986.
- Poulet G., *Metamorfozy czasu. Szkice krytyczne*, wybór J. Błoński i M. Głowiński, przedmowa J. Błoński, przeł. W. Błońska et al., Warszawa 1977.
- Safranski R., *Nietzsche. Biografia myśli*, przeł. D. Stroińska, posł. Z. Kuderowicz, Warszawa 2003.
- Schopenhauer A., *Świat jako wola i przedstawienie*, przeł. i wstęp J. Garewicz, t. 1, Warszawa 1994.
- Św. Augustyn, *Wyznania*, przeł. Z. Kubiak, Warszawa 1994 (Księga XI).
- Блок А., *Собрание сочинений в 6-ти т., т. 4: Очерки. Статьи. Речи. 1905-1921*, Ленинград 1982.
- Блок А., *Собрание сочинений в восьми томах, т. 1, 2*, Москва-Ленинград 1960.
- Гайденок П.П., *Время. Длительность. Вечность: Проблема времени в европейской философии и науке*, Москва 2006.
- Долгополов Л.К., *Александр Блок. Личность и творчество*, Ленинград 1980.
- Иваницкая Е.Н., *Лирика Александра Блока эпохи первой русской революции (концепция личности)*, Москва 1983.
- Игошева Т.В., *Ранняя лирика А.А. Блока (1898-1904). Поэтика религиозного символизма*, Москва 2013.
- Магомедова Д.Н., *Александр Блок, [w:] Русская литература рубежа веков (1890-е – начало 1920-х годов)*, отв. ред. В.А. Келдыш, кн. 2, Москва 2001.
- Максимов Д.Е., *Александр Блок и революция 1905 года, [w:] Революция 1905 года и русская литература*, Москва-Ленинград 1956.
- Максимов Д.Е., *Поэзия и проза Ал. Блока*, Ленинград 1981.
- Минц З.Г., *Блок и русский символизм: избранные труды в трех томах*, Санкт-Петербург 1999-2014.
- Минц З.Г., *Поэтика Александра Блока*, Санкт-Петербург 1999.
- Нива Ж., *Александр Блок, [w:] История русской литературы: XX век: Серебряный век*, под ред.
- Нива Ж. et al., Москва 1995, [online:] <http://scibook.net/teoriya-literaturyi-istoriya/aleksandr-blok-18801921-57600.html>.
- Пайман А., *История русского символизма*, перевод с английского В.В. Исакович, Москва 2000.

- Паперный В.М., *Блок и Ницше*, [w:] *Типология русской литературы и проблемы русско-эстонских литературных связей. Труды по русской и славянской филологии*, т. XXXI: *Литературоведение*, отв. ред. И.А. Чернов, Тарту 1979.
- Пороль О.А., *Библейские черты образа времени в творчестве А. Блока и О. Мандельштама*, „Вестник ОГУ” 2013, №11 (160), [online:] <https://cyberleninka.ru/article/n/bibleyskie-cherty-obraza-vremeni-v-tvorchestve-a-bloka-i-o-mandelshhtama>.
- Родина Т.М., *Александр Блок и русский театр начала XX века*, Москва 1972.
- Чуковский К.И., *Сочинения: В 2 т., т. 2: Критические рассказы*, Москва 1990.
- Эткинд Е., *Поэтика Блока*, [w:] *История русской литературы: XX век: Серебряный век*, под ред. Ж. Нива et al., Москва 1995, [online:] <http://scibook.net/teoriya-literaturyi-istoriya/poetika-bloka-57601.html>.

Informacja o Autorce

Prof. dr hab. Izabella Malej (Изабелла Малей) – profesor zwyczajny w Instytucie Filologii Słowiańskiej Uniwersytetu Wrocławskiego.
e-mail: izabella.malej@uwr.edu.pl
<https://orcid.org/0000-0002-9219-3131>

Utrwalone w świadomości Rosjan wyobrażenia o istocie czasu, odzwierciedlone w ich dziełach artystycznych, w myśli filozoficznej i teologicznej, w praktykach społecznych, rytuałach, mitach, w przeświadczeniach o naturze codzienności, stanowią materiał dla refleksji podjętej przez autorów tomu *Czas w kulturze rosyjskiej. Время в русской культуре*.

Rosyjskie doświadczanie i konceptualizowanie czasu analizowane jest z perspektywy kulturoznawstwa, filozofii, literaturoznawstwa, filmoznawstwa, językoznawstwa, folklorystyki, politologii i historii.

Rozważania o swoistym dla Rosjan odczuwaniu czasu, myśleniu o nim i jego wyobrażeniach, przedstawione zostały w rozdziałach poświęconych następującym zagadnieniom: czas w języku – język w czasie; sakralne i mitologiczne rytmy czasu; konceptualizacje czasu w rosyjskiej myśli teologicznej i filozoficznej; kulturoznawcze i historyczne ujęcia czasu; czas jako aspekt życia społecznego; temporalne aspekty literackiego obrazu świata.

W niniejszym tomie swoimi refleksjami dzielą się badacze reprezentujący uniwersytety i centra badawcze z siedmiu krajów.

